

KLASİK DÖNEM OSMANLI DEVLETİ'NDE DİN-DEVLET İLİŞKİLERİNİN LAİKLİK, SEKÜLERİZM, TEOKRASİ VE DİN DEVLETİ SİSTEMLERİ KAPSAMINDA İNCELENMESİ*

Arş. Gör. Hande Seher DEMİR**

* Bu makale hakem incelemesinden geçmiştir ve TÜBİTAK-ULAKBİM Veri Tabanında indekslenmektedir.

** Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Araştırma Görevlisi. handeseherdemir@gmail.com

Ö Z

Çalışmada 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar hüküm süren Osmanlı Devleti'nde din-devlet ilişkileri; laiklik, sekülerizm, teokrasi, din devleti gibi 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da doğan kavramlarla sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nin laik bir devlet mi, seküler bir devlet mi, teokratik bir devlet mi, yoksa bir din devleti mi olduğu sorusunun cevabı aranmıştır. Osmanlı Devleti'nde inanç özgürlüğünün tanınıp tanınmadığı, tanınıyorsa hangi boyutlarıyla tanındığı ortaya konulmuş ve aynı dönemde Avrupa devletlerindeki din-devlet ilişkisi ile inanç özgürlüğü üzerinde durularak bir karşılaştırma yapılmıştır.

Bu çerçevede çalışmada, Osmanlı Devleti'nin meşruiyet kaynağını dinde bulmasına ve hukuk kurallarının oluşumuna dikkat çekilerek, laik bir devlet olmadığı; müslüman ve gayrimüslimlere yaklaşım farklılıklarına dikkat çekilerek seküler bir devlet olmadığı; dinin devlete hakim değil, devletin kontrolünde olmasına dikkat çekilerek teokratik bir devlet olmadığı sonuçlarına varılmıştır. Osmanlı Devleti'nde din ve vicdan özgürlüğünün ne ölçüde tanındığı bakımından yapılan değerlendirmede, vicdan özgürlüğünün müslümanlara kıyasla gayrimüslimlere daha geniş kapsamda tanındığı; inancını açıklama özgürlüğünün ise gayrimüslimlere kıyasla müslümanlara daha geniş kapsamda tanındığı sonucuna varılmıştır. Son olarak çalışmada Osmanlı Devleti'nde din-devlet ilişkilerinin, din devleti ve daha özelden İslam devleti sistemine yakın olduğu tespitlerine yer verilmiş; bu tespit, Osmanlı Devleti'nin İslam hukukuyla iç içe geçmiş devlet anlayışını ortaya koyan kural ve uygulamalarla desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, teokrasi, din devleti, laiklik, sekülerizm.

EXAMINATION OF THE RELATIONS BETWEEN RELIGION AND STATE DURING THE CLASSICAL PERIOD OF THE OTTOMAN STATE IN THE SCOPE OF LAICISM, SECULARISM, THEOCRACY AND NON-SECULAR STATE SYSTEMS

ABSTRACT

In the study, we have tried to classify the relations between religion and state in the Ottoman State which has reigned from the 13th until the 20th century by using concepts which have originated in Europe during the 18th and 19th centuries such as laicism, secularism, theocracy, non-secular state. In this framework, we have searched the answer of the question whether the Ottoman State was a laic state, a secular state, a theocratic state or a non-secular state. We have put forward whether freedom of belief was allowed in the Ottoman State, if yes, in which dimensions it was allowed and have made a comparison by putting emphasis on the relations between religion and state and the freedom of belief during the same period in European states.

In this context, in the study we have reached the conclusions that the Ottoman State was not a laic state by drawing attention to the formation of law rules and to the fact that it found the source of its legitimacy in religion; that it was not a secular state by drawing attention to the differences in the approach to muslims and non-muslims; that it was not a theocratic state by drawing attention to the fact that religion did not govern the state and that it was controlled by the state. As to the evaluation regarding to which extent the freedom of religion and belief was allowed in the Ottoman State, we have concluded that the freedom of belief was allowed to a greater extent to non-muslims compared to muslims while the freedom to declare faith was allowed to a greater extent to muslims compared to non-muslims. Finally, in the study we have given place to the finding that the relations between religion and state were closer to the non-secular state system in the Ottoman State and more specifically to the Islamic state system and have supported this finding by drawing attention to the rules and practices that put forward the state approach of the Ottoman State which had become interpenetrated with the Islamic law.

Keywords: Ottoman State, theocracy, non-secular state, laicism, secularism.

GİRİŞ

Calışmada Osmanlı Devleti'nin laik bir devlet mi, seküler bir devlet mi, teokratik bir devlet mi, yoksa bir din devleti mi olduğu sorusunun cevabı aranmıştır. Bu amaçla öncelikle laiklik, sekülerizm, teokrasi ve din devleti ilkelerinin unsurları ortaya konulmuş, ardından bu unsurların Osmanlı Devleti'nde varlığı değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin din devleti sistemine hangi yönleriyle yakın olduğu; laik, seküler ve teokratik sistemlerden hangi yönleriyle ayrıldığı detaylı olarak incelenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde benimsenen birçok kabul ve uygulamanın laiklik ve sekülerizm ilkeleriyle çeliştiği görülür. Osmanlı Devleti'nin meşruiyet kaynağını dinden alması, resmi dininin İslam olması, şeri hukuk kurallarının varlığı ve Müslümanlara gayrimüslimlere kıyasla ayrıcalıklar tanınması gibi hususlar, Osmanlı Devleti'ni laiklik ilkesinden uzaklaştırmaktadır. Sekülerizmin kurucu unsurları olan adalet ve eşitlik çerçevesinde bir inceleme yapıldığında, müslümanlar ve gayrimüslimler açısından adalet ve eşitliğin tam anlamıyla sağlanamamış olmasından hareketle Osmanlı Devleti'nin seküler bir karakter taşımadığı sonucuna varılmıştır.

İnanç özgürlüğünün birinci boyutu olan vicdan özgürlüğü kapsamında bir inceleme yapıldığında, Osmanlı Devleti'nde vicdan özgürlüğünün gayrimüslimlere kural olarak tanındığı, müslümanlara ise tam anlamıyla tanınmadığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde, inanç özgürlüğünün ikinci boyut olan inancını açıklama özgürlüğü kapsamında bir inceleme yapıldığında; yine müslümanlar ve gayrimüslimler bakımından bir ayırım yapmak gerekir. İbadet özgürlüğünün tanınmasında müslümanlar herhangi bir sorun yaşamazken; gayrimüslimlerin millet sistemi sınırları çerçevesinde ibadet özgürlüğüne sahip olduğu görülür.

Osmanlı Devleti'nin bir teokratik şeriat devleti olduğunu söylemek de güçtür, zira Osmanlı Devleti'nde din, devlete hakim değil, devlete bağımlı ve devletin kontrolindedir.

Osmanlı Devleti'nin bir din devleti olduğu yargısını destekler nitelikte birçok veri bulunmaktadır. Beylik olarak ilk kurulduğu dönemden Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar geçen süre içinde Osmanlı Devleti meşruiyetini dinden almakta, İslam hukukuyla iç içe geçmiş bir devlet anlayışı benimsemektedir. Osmanlı hukuk kuralları, önemli ölçüde din kurallarının etkisi altındadır. Sadece şeri hukukun varlığı dahi, -örfi hukuk, şeri hukuka uygun olsun ya da olmasın-, hukuk kurallarının din kurallarıyla iç içe geçtiği bir sistemi işaret eder. Bütün bu verilerden hareketle Osmanlı Devleti'nin din devleti ve daha özelden İslam devleti sistemine yakınlığı dikkat çekmektedir.

I. KLASİK DÖNEM OSMANLI DEVLETİ'NDE DİN-DEVLET İLİŞKİLERİNİN LAİKLİK VE SEKÜLERİZM KAPSAMINDA İNCELENMESİ

Bu başlıkta altında öncelikle laiklik ve sekülerizm ilkelerinin Avrupa'da ortaya çıkış sürecine değinilecek, ardından Osmanlı Devleti'nde bu ilkelerin varlığı değerlendirilecek, son olarak her iki ilke için de varlık şartı (sine qua non) kabul edilen din ve vicdan özgürlüğünün Osmanlı Devleti'nde tanınıp tanınmadığı sorusunun cevabı aranacaktır.

A. Laiklik ile Sekülerizmin Ortaya Çıkışı

Avrupa'da 4. yüzyıldan itibaren devlet dini olarak kabul edilen Hıristiyanlık, giderek daha da önemli bir güç kazanmıştır. Avrupa devletlerinde siyasi iktidarların zayıflamasıyla, Kilise devlet karşısında tam bağımsızlaşma emeline kapılmış, 5. yüzyılın sonunda Papa I. Gelasius iki iktidarın birbirinden bağımsızlığı teorisini geliştirmiştir^[1]. Bunu dini iktidarın dünyevi iktidara üstünlüğü arayışı izlemiş, 7. yüzyılın ortalarından itibaren ise Kilisenin üstünlüğü teorisi güçlenmeye başlamıştır^[2]. 4. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Avrupa devletleri, egemenliğin kaynağını dinde aramış^[3], devlet düzeni din kuralları esas alınarak sağlanmış^[4], Hıristiyanlık tüm Batı'yı yönetmiştir^[5].

Ortaçağ Avrupasında, Kilisenin belirlediği dinsel anlayışa aykırı düşünce ve yaşayış biçimleri suç sayılmış, günah ve suç kavramları birleşmiştir. Kilisenin koyduğu emir ve yasaklara aykırı dinî yorum ve yaşayışlar veya Hıristiyanlık dışındaki inançlara mensubiyet yasaklanmış, 12. yüzyılın başında yargılama yapmak üzere Papa III. Innocentius tarafından kurulan Engizisyon Mahkemeleri, İngiltere hariç bütün Batı Avrupa'ya yayılmıştır^[6]. Engizisyon Mahkemesi tarafından yapılan yargılama sonucu 1431'de Jan Dark'a verilen ölüm cezasının gerekçesi, dönemin din anlayışını gözler önüne sermesi bakımından önemlidir:

“Bu kadın, Tanrının peçe olarak kendisine verdiği saçı zamansız olarak kestigi ve kadın elbiselerini çıkarıp erkek elbiseleri giydiği için dinini inkâr etmiştir.”

16 ve 17. yüzyıllarda Hıristiyanlığın farklı mezhepleri arasında yaşanan din savaşları ve 1572 yılında iki günde kırk bin Protestanın Katolikler tarafından

[1] Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, Tanrı Devletten-Kral Devlete, 5. baskı, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları, 2008, s. 159-164; Mustafa Erdoğan, Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji, 2. baskı, Ankara, Liberte Yayınları, 2000, s. 293.

[2] Ağaoğulları, Köker, a.g.e., s. 165-168.

[3] Niyazi Öktem, “Din-İnanç Özgürlüğü ve Site”, Doğu Batı, sa. 21, Kasım 2002, s. 198.

[4] Çetin Özek, Devlet ve Din, İstanbul, Ada Yayınları, 1983, s. 22-23.

[5] Öktem, a.g.m., s. 202.

[6] Cemal Anadol, Türkiye'de Din ve Vicdan Hürriyeti, İstanbul, Burak Yayınevi, 1998, s. 57.

öldürüldüğü^[7] Saint Barthelemy katliamı, dinî çeşitliliğe tahammülsüzlüğün örneklerindendir^[8]. Paris'te başlayan ve daha sonra bütün Fransa'ya yayılan katliam sonunda^[9], sağ kalan soylu Protestanların tamamı Katolikliği kabul etmiş, halk tabakası ise başka ülkelere sığınmıştır.

Ortaçağ Avrupasında, kaynağını dinden alan egemenliğe monarkın mı yoksa papalığın mı sahip olduğu tartışmaları yaşanmıştır. Papa, kendini Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi ilan etmiş, siyasal iktidarı monarka Tanrı adına verdiğini ve tarafından kutsanmadan iktidarın geçerli sayılmayacağını ileri sürmüştür. Monark ise iktidarı zaten doğrudan Tanrı'dan aldığını, dinsel ve siyasal iktidarın tek sahibi olduğunu, papalığın monarkın dinî yardımcısı olduğunu ileri sürmüştür. Bu tartışma ve çatışma feodaliteyi güçlendirmiştir. Zira monarkın siyasal iktidarını kendi iktidarına tehdit gören papalık, monarkı zayıflatmak amacıyla feodal güçleri desteklemiştir^[10].

Soylular ile rahiplerin oluşturduğu yönetenler sınıfı ile bunlar dışında kalanların oluşturduğu yönetilenler sınıfı arasında hakim olan eşitsizlik; burjuvazi sahneye çıkana dek yüzyıllarca sürmüştür. Kilise tarafından desteklenen feodalite ve kölelik, emeğin özgür kalarak sermaye sahibi burjuvanın hizmetine sunulmasını engellemiş; bu durum gittikçe zenginleşen ve güçlenen burjuvanın çıkarlarını zedelemiştir. Burjuva sınıfı, çıkarlarını koruma amacıyla, feodaliteye ve feodaliteyi destekleyen hatta en büyük feodal güç olan Kiliseye karşı bir mücadele yürütmüş, düşünsel alanda laik aydınlardan aldığı güçle, Kilise'ye karşı kralı desteklemiştir^[11].

Ekonomik alanda elde ettiği gücü siyasal alanda da sürdürmek isteyen burjuvazi, öncelikle egemenliğin kaynağının Tanrı olduğu inancını yıkmaya çalışmıştır. Düşünsel alanda laik aydınlar, iktidarın temellerini din yerine toplum sözleşmesine dayandırmış, gücünü dinden alan egemenliğe karşı gücünü halktan alan egemenlik idealini ileri sürmüş ve bu ideali eşitlik, laiklik, insan hakları ilkeleri ile temellendirmiştir. Bu amaçla mevcut düzenin temel felsefesine saldırılmış, “*Tanrı insanları eşit yaratmıştır, insanlar doğuştan eşit ve özgürdür.*” felsefesine dayanan düşünce sisteminin doğduğu aydınlanma dönemi başlamıştır.

Görüldüğü gibi, dinî hoşgörüsüzlüğün egemen olduğu, kanlı ve şiddetli mücadelelerle geçen Ortaçağ döneminin ardından, din ve vicdan özgürlüğü, laiklik ve sekülerizm “*kavram*” olarak yine Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Kilise ile devlet, egemenliklerini sadece kendi alanlarında (devlet için dünyevi, din için

[7] Anadol, a.g.e., s. 58.

[8] Turgay Cin, Yunanistan’daki Müslüman Türk Azınlığın Din ve Vicdan Özgürlüğü, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2003, s. 50.

[9] Anadol, a.g.e., s. 58.

[10] Özek, a.g.e., s. 38-39.

[11] Ağaoğulları, Köker, a.g.e., s. 13.

uhrevi alan) benimseyerek, karşılıklı ve sınırlı olarak birbirlerinin egemenliklerini tanımış, böylece siyasal ve dinsel iktidar birbirinden ayrılmıştır^[12].

Avrupa'da, burjuvazi ve ezilen halkların, ruhban ve aristokrat sınıfı karşısındaki mücadelesi sonucunda dini ve dünyevi iktidar ayrılmış, din ve vicdan özgürlüğü temel bir insan hakkı olarak tanınmış, bu kapsamda laik / seküler sistem temeline dayanan yeni bir devlet anlayışı ortaya çıkmıştır. İnsanların eşitliğini savunan ve insanların doğuştan sahip oldukları temel hakların varlığını kabul eden bu anlayış, bir halk hareketi neticesinde benimsenmiştir. Bahsedilen tarihsel süreçte, Osmanlı devlet sisteminde laiklik ve sekülerizmin varlığı incelenirken, öncelikle bu kavramlarının Osmanlı Devleti'nin kurulmasından yaklaşık beş yüz yıl sonra ortaya çıktığını vurgulamak gerekir. Aynı çağda Osmanlı Devleti'nde benimsenen sistem ve dini hoşgörü anlayışı sayesinde, halkta laik / seküler sistem yönünde bir hareket ihtiyacı doğmamıştır^[13]. Bu anlamda Osmanlı devleti çağının ilerisinde bir devlettir. Ancak Osmanlı Devleti'nin laik ya da seküler sisteme yakın bir model benimsediğini de söylemek zordur. Aşağıda, Osmanlı Devleti'nde laiklik ve sekülerizm ilkelerinin varlığı daha detaylı incelenecektir.

B. Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkilerinin Laiklik İlkesi Kapsamında İncelenmesi

Osmanlı devlet sisteminin laiklik ilkesi kapsamında incelenmesine, bu ilkenin unsurlarını ortaya koyarak başlamakta yarar vardır. Laiklik ilkesinin iki kurucu unsuru vardır. İlk olarak laik bir devlette inanç özgürlüğü tanınıyor ve korunuyor olmalıdır, ikinci olarak din ve devlet işleri birbirinden ayrılmış olmalıdır. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması için ise evleviyetle

- devletin meşruiyet kaynağını dinde bulmaması,
- devletin resmi bir dininin olmaması,
- devletin bütün dinler karşısında tarafsız olması,
- devletin bütün inanç mensuplarına eşit mesafede durması,
- hukuk kurallarının kaynağını dinden almaması,
- din kurumları ile devlet kurumlarının birbirinden ayrılmış olması gerekir^[14].

[12] Özek, a.g.e., s. 14

[13] Bülent Tanör, Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu (Hukuk-Ötesi Boyutlar), BDS Yayınları, 1991, s. 82.

[14] Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, 9. baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 2008, s. 81-89; Kemal Gözler, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, 9. baskı, Bursa, Ekin Basın Dağıtım, 2012, s. 64-73; Zeki Hafızoğulları, Laiklik İnanç Düşünce ve İfade Hürriyeti, Ankara, US-A Yayıncılık, 1997, s. 27-43.

Osmanlı Devleti'nin laik bir devlet olduğu savını çürütecek birçok kabulün ve uygulamanın, devlet sisteminde benimsendiği görülür. Bunlardan kuşkusuz en önemlisi Osmanlı Devleti'nin meşruiyetini İslam dininden almasıdır^[15]. Bunun dışında Osmanlı Devleti'nin resmi dininin İslam olması, şeri hukuk kurallarının^[16] kaynağını İslam dininden alması ve müslümanlara gayrimüslimlere nazaran daha ayrıcalıklı haklar tanınması^[17] gibi hususlar, Osmanlı Devleti'nin laik bir devlet olarak kabul edilemeyeceği görüşünü destekler niteliktedir.

C. Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkilerinin Sekülerizm Kapsamında İncelenmesi

Laiklik ilkesi gibi Fransız İhtilaliyle doğan bir kavram olan sekülerizm, Anglo-Sakson dünyasının esnek din-devlet ilişkilerine dayanan çoğulcu bir anlayıştır. Seküler devletlerde tek amaç adaleti sağlamak olduğundan, bu sağlandığı sürece yasama, yürütme ya da yargı faaliyetlerinde dinî etkilerin varlığı sorun teşkil etmez. Seküler devlette devletin resmi bir dini olabilir ve bazı hallerde din kuralları hukuk kurallarının kaynağını oluşturabilir^[18].

Sekülerizmin kurucu unsurları olan eşitlik ve adalet ilkeleri dikkate alındığında, Osmanlı Devleti'nin seküler bir devlet olarak kabulü güçtür. Zira Osmanlı Devleti'nde adaletin müslümanlar ve gayrimüslimler açısından tam anlamıyla tesis edildiği söylenemez.

[15] Ejder Okumuş, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi*, Ankara, Lotus Yayınevi, 2005, s. 79.

[16] Osmanlı Devleti hukuk sistemi ikili bir yapıya sahiptir. Şeri hukuk kuralları yanında, örfi hukuk kuralları da kendini gösterir. Osmanlı Devleti'nde birincil hukuk kaynağı olarak şeri hukuk esas alınır. Şeri hukuk; Kur'an, sünnet, icma ve kıyasa dayanan ve fıkıh kitaplarında tedvin edilmiş normlar manzumesidir. Halil Cin, Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 3. baskı, Konya, Sayram Yayınları, 2009, s. 81-82.

[17] Gayrimüslimlerin devlet memuru olamaması, zaruret olmadıkça bineğe binememeleri, gayrimüslimlerden müslümanlardan alınmayan ek vergiler alınması vb., Cin, Akyılmaz, a.g.e., s. 166-178; Gül Akyılmaz, "*Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü*", Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi, 20 Nisan 2002, Tebliğ, Erişim: [\[18\] Bunun en çarpıcı örneklerine İngiltere'de rastlanır. İngiltere'de sikhizm inancı mensupları, İngiltere nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturur. Bu inanca mensup erkekler inançlarının zorunlu bir gereği olarak saçlarını ve sakallarını uzatır ve saçlarını bir kumaşla sarar. Bu sebeple Sikh erkekler, İngiliz hukukunda motosiklet kullananlar için zorunlu tutulan kask takma uygulamasından muaf tutulmuşlardır. Yine Sikhizm inancı mensubu olan inşaat işçileri ve mühendisler, baret takma zorunluluğundan muaf tutulmuşlardır. \(Zühtü Arslan, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Din Özgürlüğü*, Ankara, Avrupa Komisyonu Liberal Düşünce Topluluğu, 2005, s. 62-64.\)](http://www.google.com.tr/url?sa=t&rcrt=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=0CFYQFjAD&u rl=http%3A%2F%2Fxa.yimg.com%2Fbkq%2Fgroups%2F23325622%2F959697528%2Fname%2FG%25C3%25BC&ei=Wzq0T6XdAs704QSF68yfDg&usg=AFQjCNFaoZqKWv4jhStpwIxmU52shEcVgg&sig2=rKUUQqqxzhPV8y6ncphJcw, 01.04.20012.</p>
</div>
<div data-bbox=)

Doktrinde, döneminin Avrupa devletlerine kıyasla Osmanlı Devleti'nin tüm inançlara hoşgörölü yaklaştığı kabul edilmekle birlikte; hoşgörölünün, hak ve özgürlük güvencelerinden yoksun oluşunu ve Osmanlı Devleti'nin tüm inanç mensuplarına eşit haklar tanımadığını vurgulamak gerekir.

Osmanlı Devleti'nin demografik yapısına bakıldığında halkın, kabaca müslümanlar ve ehl-i kitap olan gayrimüslimler bir başka deyişle zimmiler olmak üzere iki ana sınıfa ayrıldığı görülür. Kural olarak bu iki sınıf haklardan eşit istifade etmediği gibi, yükümlülükleri de her alanda eşit değildir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin, gayrimüslimlerin inançlarına ve yaşamlarına hoşgörölü yaklaştığı görülür. Zimmilerin can ve mal güvenliği, konut dokunulmazlığı, din ve ibadet özgürlüğü, eğitim hakları zimmet sözleşmesi ile ödenen vergiler karşılığında güvence altına alınmıştır^[19].

Gayrimüslimler, özel hayatlarında tamamen kendi kurallarına ve inançlarına göre yaşayıp, cemaatleri tarafından yönetilmiştir. Gayrimüslim tebaanın her birine kendi inançlarına uygun haklar verilmiş; evlenme, boşanma, miras gibi özel hukuk ilişkilerinin düzenlenmesi kendi ruhanî liderlerinin yönetimine bırakılmış; devlet, gayrimüslim gruplar ile ilişkilerini ruhanî liderler aracılığıyla sağlamıştır^[20]. Bu dönemlere ait şer'iyeye sicillerine bakıldığında, gayrimüslimler kadar müslümanlar aleyhine de kararlar verildiği^[21], bu bakımdan gayrimüslim ve müslüman tebaa arasında ayırım yapılmadığı görülür.

Ancak zimmiler, sosyal hayatta bazı kısıtlamalara tabi tutulmuşlardır. Örneğin, zimmilerin genellikle şehrin kenar semtlerinde kendilerine ayrılan mahallelerde, taşrada ise kendi köylerinde yaşadıkları görülür. Kamu hizmetlerine girmek ve askerlik yapmak için müslüman olmak gerekir. Gayrimüslim ve müslüman halktan alınan vergiler farklıdır. Gayrimüslimlerin gündelik hayatlarını müslümanları rahatsız etmeden yaşamaları gerekir. Bunlara ek olarak gayrimüslimlerin, müslümanlarca kutsal sayılan bazı bölgelere yerleşmelerinin fermanlarla kısıtlanması^[22]; evlerinin renk ve yüksekliğinin müslümanların evleriyle aynı olmaması; şapkalarının, kavuklarının ve hatta hamamlarda kullandıkları havlularının renklerinin müslümanlardan farklı olması, inanç esasına dayanan ayırımcı anlayışın örnekleri olarak karşımıza çıkar^[23]. Tüm bu veriler dikkate alındığında Osmanlı devlet sisteminin, seküler bir karakter göstermediği sonucuna ulaşılır.

[19] Cin, Akyılmaz, a.g.e., s. 161-162.

[20] Siddık Sami Onar, "Osmanlılar'da Teokratik Devlet Nizamı", İstanbul, Sayı: 1-2-3, 1942, s.1-42; aktaran: Anadol, a.g.e., s. 39.

[21] Anadol, a.g.e., s. 45.

[22] Cin, Akyılmaz, a.g.e., s. 176; Akyılmaz, a.g.m.

[23] Belkıs Konan, "İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. 15, y. 2011, sa. 4, s. 264-265, Erişim: http://www.hukuk.gazi.edu.tr/editor/dergi/15_4_8.pdf, 01.04.2012.

D. Laiklik ve Sekülerizm İlkelerinin Kurucu Unsuru Olan İnanç Özgürlüğünün Osmanlı Devleti'nde Varlığının İncelenmesi

Osmanlı Devleti'nde inanç özgürlüğünün varlığına ilişkin yapılacak incelemeye, inanç özgürlüğünün tanımını yaparak başlamakta yarar vardır. İnanç özgürlüğü iki boyutlu bir özgürlüktür. Birinci boyutu, kişilerin içsel âlemlerinde varlık bulan inançlarına koruma sağlayan vicdan özgürlüğü boyutudur. Vicdan özgürlüğü kapsamında kişiler diledikleri inanca inanabilir, inançlarını istedikleri yönde değiştirebilir veya saklı tutabilir. Bu özgürlük en temel insanlık değeri olarak kabul edilir ve sınırsız olarak korunur^[24].

İnanç özgürlüğünün birinci boyutu olan vicdan özgürlüğü kapsamında bir değerlendirme yapıldığında, Osmanlı Devleti'nde müslümanların vicdan özgürlüğüne tam anlamıyla sahip olmadığı görülür. Zira müslümanlar inançlarını diledikleri yönde değiştiremezler. İslam inancından dönülmesi, hadd suçları arasına anılan irtidat suçu kapsamında değerlendirilir ve ölümlü cezalandırılır^[25]. Gayrimüslimlere ise vicdan özgürlüğü kural olarak tanınmıştır. Gayrimüslimler, İslam dinine inanmaya ve ibadete zorlanmamış^[26], azınlıklara yönelik islamlaştırma politikası izlenmemiştir^[27]. Bu özgürlükten gayrimüslimlerin çocukları da yararlanmış ve çocuklara ebeveynlerinin dinini benimseme imkanı tanınmıştır^[28]. Gayrimüslimlere tanınan dini hoşgörü, temelini İslam hukukunun birincil kaynağı olan Kur'an'dan alır^[29]. Bununla birlikte belli bir dönemden sonra gayrimüslimlerin din içinde mezhep değiştirmesi, misyonerlik faaliyetlerinin artması sebebiyle yasaklanmıştır^[30].

İnanç özgürlüğünün ikinci boyutu olan inancını açıklama özgürlüğü kapsamında bir değerlendirme yapıldığında; yine müslümanlar ve gayrimüslimler bakımından bir takım farklar göze çarpar. İbadet özgürlüğünün tanınmasında müslümanlar herhangi bir sorun yaşamazken; gayrimüslimler ancak millet sistemine göre çizilen sınırlar çerçevesinde ibadet özgürlüğüne sahiptir. Buna göre

[24] Hande Seher Demir, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Türkiye'de Din ve Vicdan Özgürlüğü, Ankara, Adalet Yayınevi, 2011, s. 7.

[25] Cin, Akyılmaz, a.g.e., s. 219; Konan, a.g.m., s. 269.

[26] Cin, Akyılmaz, a.g.e., s. 171.

[27] Mithat Sertoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Azınlıklar Meselesi", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sa. 25, Ekim 1969, s. 46.

[28] M. Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, 7. baskı, İstanbul, Beta Yayınevi, 2009, s. 146, 148.

[29] "Dinde zorlama yoktur", "Rabbin dileseydi yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederdi, o halde inanmaları için insanları zorlayacak mısın" ayetleri, vicdan özgürlüğüne temel oluşturur (Bakara / 256; Yunus / 99)

[30] Cin, Akyılmaz, a.g.e., s. 173; Belkıs Konan, "Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonlar Çerçevesinde Yabancıların Din ve Vicdan Özgürlüğü", AÜHF, y. 2008, c. 57, sa.1, s. 177, Erişim: <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhf-arsiv/AUHF-2008-57-01/AUHF-2008-57-01-konan.pdf>, 01.04.2012.

gayrimüslimler, ibadetlerini ancak müslümanları rahatsız etmeden yapabilirler^[31]. Gayrimüslimlerin çok sınırlı sayıda yeni kilise inşa etmelerine izin verilmiştir, ayrıca ibadethanelerini tamir edebilmeleri için Osmanlı yönetiminden izin alınması gerekir^[32]. Bununla birlikte, gayrimüslimlerin ibadet özgürlüğü, hiçbir zaman tamamen ortadan kaldırılmamıştır. İnançlarını koruma ve ifade etme, dini ayin yapma, inançlarını çocuklarına öğretme^[33], okul açarak müfredatı serbestçe belirleme^[34] yönlerinden gayrimüslimlere hoşgörülü davranılmıştır^[35]. Gayrimüslimlerin ibadethanelerine, okul ve mahkemelerine karışılmamış; evlenme, boşanma, ölüm, miras gibi medeni hukuku ilgilendiren bütün işlem ve ilişkileri, millet teşkilatlarına bırakılmıştır^[36]. Özetle, Osmanlı'da gayrimüslimlere gösterilen hoşgörü, çağdaşı olan hiçbir devlette benzeri görülmeyen ölçülerdedir.

Osmanlı Devleti, gerek güçlü gerek zayıf dönemlerinde gayrimüslimlere gösterdiği hoşgörü anlayışından ayrılmamıştır^[37]. Fatih Sultan Mehmed'in, İstanbul'u fethinden sonra İstanbul'da yaşayan tüm gayrimüslimlerin vicedan özgürlüklerinin güvencede olduğunu bildirir fermanları^[38]; Sultan 2. Mahmud'un "*Ben tebaamı Müslüman ise Camide, Yahudi ise Havra'da, Hıristiyan ise Kilise'de görmek istiyorum.*" söylemi^[39] Osmanlı Devleti'ndeki dinî hoşgörüğü vurgular niteliktedir^[40]. Bununla birlikte Osmanlı devlet sistemine hakim olan dinî hoşgörü anlayışı, Osmanlı Devleti'nde inanç özgürlüğü hakkının tanınmış olduğu anlamına gelmez; zira hoşgörü, kişilere hak ve özgürlük tanımaz^[41]. 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar, gayrimüslimlere tanınan özgürlük hoşgörü niteliğinde iken, bu antlaşmayla milletlerarası bir taahhüt niteliği kazanmış ve Osmanlı Devleti Ruslara, Ortodoks inancına mensup tebaasının inanç özgürlüğünü tanımayı taahhüt etmiştir^[42].

[31] Müslümanların ibadetlerine saygı gerekçesiyle, namaz vakitlerinde Kiliselerde çan çalınmasına izin verilmemiştir. Aydın, a.g.e., s. 148.

[32] Konan, "*İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış*", s. 270; Bilal Eryılmaz, Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tab'ının Yönetimi, İstanbul, Risale Yayınları, 1990, s. 39.

[33] Cin, Akyılmaz, a.g.e., s. 172.

[34] Eryılmaz, a.g.e., s. 41.

[35] Konan, a.g.m., s. 270.

[36] Eryılmaz, a.g.e., s. 43.

[37] Siddık Sami Onar, a.g.m.; aktaran: Anadol, a.g.e., s. 39.

[38] Yalçın Tokar, Türkiye'de Din ve Vicdan Hürriyeti, İstanbul, Türkiye Millî Kültür Vakfı, 1993, s. 35.

[39] Anadol, a.g.e., s. 45.

[40] Necati Öner, "*Hürriyetlerin Sınırı*", Aydınlar Ocağı, sa. 5, Ocak-Nisan, 1996, s. 95.

[41] Bülent Tanör, "*İnanç ve Din Özgürlüğü*", İnsan Hakları, 1. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Aralık 2000, s. 98.

[42] Akif Aydın, "*İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti*", İnsan Hakları, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Hukuk Müşavirliği ve Hukukî Araştırmalar Derneği İstanbul Şubesi, 1995, s. 134.

Çalışmanın kapsamı Osmanlı Devleti'nin klasik dönemiyle sınırlandırılmakla birlikte, Tanzimat sonrası döneme kısaca değinmekte yarar vardır. Tanzimat döneminde, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlerin din özgürlüğünü ve ibadethanelerini koruması giderek artan bir biçimde milletlerarası ilişkilerin konusu olmuştur^[43]. 1839 Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nde insan haklarının tanınması yolunda ilk önemli adım atılmış^[44] ve insan hakları yasal bir zeminde ele alınarak, din farkı gözetmeksizin herkese eşit olarak tanınmıştır^[45]. İslam hukukunda, Tanzimat Fermanı'ndan önce de kısmen uygulanagelen eşitlik^[46] ilk kez hoşgörü zemininden çıkıp, hak kimliği kazanmış ve normatif bir zemine kavuşmuştur^[47]. 1856 tarihli Islahat Fermanı'yla Osmanlı Devleti, Müslüman ve Hıristiyan tebaa arasında eşitlik sağlama yolunda Tanzimat Fermanı'na kıyasla daha ayrıntılı bir düzenleme yaparak, bütün dinî topluluklara eşit vatandaşlık hakları sağlamıştır.

II. KLASİK DÖNEM OSMANLI DEVLETİ'NDE DİN-DEVLET İLİŞKİLERİNİN TEOKRASİ KAPSAMINDA İNCELENMESİ

Osmanlı devlet sisteminin teokrasi kapsamında incelenmesine; teokrasinin unsurlarını ortaya koyarak başlamakta yarar vardır. Teokratik devlette, dini ve dünyevi iktidar olmak üzere iki egemen güç yoktur. Dini iktidar egemenliğin tek sahibidir, din ve devlet iç içedir^[48]. Devlet başkanı aynı zamanda dini liderdir^[49], emirleri dini bir emir / hukuk kuralı olarak kabul edilir, devlet fonksiyonları tamamıyla ilgili dinin hükümlerine uygun olarak icra edilir, devlet, egemenliği ruhban sınıfından oluşan bir komisyonca kullanır^[50]. Din adamlarının, günahları affetme, aforoz etme, takdis etme gibi yetkileri vardır^[51].

Osmanlı Devleti'nde din-devlet ilişkilerine bakıldığında; devlet ile dinin, ya da siyaset ile İslam'ın ayrılmaz bir şekilde birbiriyle iç içe geçtiği görülür. Ancak içi içe geçmiş bu sistem, Osmanlı Devleti'nin bir teokratik şeriat devleti olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Zira İslam, Osmanlı siyasi geleneği içerisinde

[43] Aydın, a.g.m., s. 134.

[44] Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, 7. baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 1993, s. 93.

[45] Kapani, a.g.e., s. 94.

[46] Ahmet Akgündüz, *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor I*, 1. baskı, İzmir, Nil Yayınları, 1989, s. 17.

[47] Anadol, a.g.e., s. 20.

[48] Okumuş, a.g.e., s. 40-41.

[49] Mehmet Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, 8. baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2011, s.189.

[50] Servet Armağan, *Din – Vicdan Hürriyeti ve Laiklik (Teori – Pratik)*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003, s. 120, 129.

[51] Cin, Akyılmaz, a.g.e., s. 70.

belirleyici bir unsur olmakla birlikte, din adamları siyaset ve devlet yönetimine bilinçli bir şekilde dâhil edilmemiştir. Dîni ulemanın başı olan şeyhülislamın Divân-ı Hümayûn üyeliğine ve yargı yetkisine sahip olmaması^[52], dini otoritenin verdiği fetvaların siyasi iktidarı bağlayıcı bir özellik taşıyormaması^[53], Osmanlı sisteminin teokratik bir zemine oturmadığının önemli göstergeleridir.^[54]

Siyasi iktidarın, politikalarına meşruiyet kazandırmak amacıyla zaman zaman fetva kurumuna başvurması, devleti ilgilendiren hemen her konuda (savaş ilanı, dış politika, iktisadî ve sosyal hayata ilişkin düzenlemeler, vs.) dîni otoriteden fetva alınması eğilimi dikkate alındığında, dinin devlet kontrolündeki bu konumu, Osmanlı Devleti'nin teokratik bir devlet olmadığına göstergesidir. Zira Osmanlı Devleti'nde İslam, devletin dışında ve devlete hakim bir konumda değil, devlete bağımlı ve devletin kontrolündedir. Padişahın işlerine meşruiyet kazandırabilecek tek kişi olan Şeyhülislam, yine padişah tarafından atanır ve görevden alınır^[55]. Şeyhülislam, sadece dini bürokrasinin en üst makamında oturan ve padişaha bağlı bir devlet memurudur. Papa veya patrik gibi ruhani bir otoritenin ya da kurumun temsilcisi değildir. Osmanlı Devleti, dini, devlete bağlı ulema sayesinde siyasi otoritenin kontrolünde tutmuş, bu yolla dinin ayrı bir güç odağı olmasını engellemiştir^[56].

Yavuz Sultan Selim ile birlikte hilafetin Osmanlı Devleti'ne geçmesiyle padişahın otoritesi daha kutsallaşmış olsa da, bu durum sultanlığın dünyevi bir kurum olma vasfını değiştirmemiştir^[57]. Kaldı ki hilafet de sultanlık gibi dünyevi bir kurumdur. Halife İslam toplumunu yöneten devlet başkanıdır ve bu hak şeri hukuk kurallarınca sınırlanmış mutlak olmayan bir haktır^[58]. Halifenin dini emirleri ihlal ederek şeri hukuktan ayrılması, adaletten uzaklaşarak zulme sapması görevden azlini gerektirir, hatta bu gibi durumlarda halife ile silahlı mücadeleye girmek caiz görülmüştür^[59]. Tüm bu veriler ışığında Osmanlı devlet sisteminin, teokratik bir karakter arz göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır.

[52] Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Türk Hukuk Tarihi, 6. baskı, Ankara, Savaş Yayınları, 1987, s. 224.

[53] Üçok, Mumcu, a.g.e., s. 225.

[54] Yılmaz Yurtseven, "Osmanlı Klasik Döneminde İdeoloji, Din ve Siyasi Meşruiyet Üzerine Kısa Bir Değerlendirme", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. XI, sa. 1-2, y. 2007, s. 1258, Erişim: http://www.hukuk.gazi.edu.tr/editor/dergi/yilmaz_yurtseven_50.pdf, 01.04.2012.

[55] Üçok, Mumcu, a.g.e., s. 224.

[56] Yurtseven, a.g.m., s. 1263-1264.

[57] Kemal Karpat, Osmanlıdan Günümüze Elitler ve Din, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 246.

[58] Cin, Akyılmaz, a.g.e., s. 74.

[59] Cin, Akyılmaz, a.g.e., s. 70.

III. KLASİK DÖNEM OSMANLI DEVLETİ'NDE DİN-DEVLET İLİŞKİLERİNİN DİN DEVLETİ İLKESİ KAPSAMINDA İNCELENMESİ

Osmanlı Devleti'nin beylik olarak kurulduğu ilk dönemden Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar geçen zaman içinde meşruiyetini dinden aldığı^[60], İslam hukukuyla iç içe geçmiş bir devlet anlayışına sahip olduğu, bu anlamda bir İslam devleti olduğu görülmektedir^[61]. Osmanlı Devleti'nin, İslam dini ile yakın ilişkisinden dolayı Osmanlı topraklarına Memalik-i İslam; Sultana, İslam Padişahı; askerlere Asakir-i İslam denmektedir^[62]. Klasik dönemde Osmanlı Devleti, İslam inancının Hanefi versiyonu ile çok sıkı bir ilişki içindedir^[63] ve Osmanlı hukuk kurallarının oluşmasında İslam dininin önemli bir etkisi vardır. Osmanlı Devleti'nin din devleti olma niteliği özellikle Yavuz Sultan Selim'in halifelik unvanı almasıyla daha da pekişmiştir^[64].

Din devleti ilkesi kapsamında yapılacak incelemede, Osmanlı hukuk sisteminde değinmekte yarar vardır. Osmanlı hukuku, şeri hukuk ve örfi hukuk olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Osmanlı Devleti'nin şeri ve örfi hukuktan oluşan bu ikili yapısı hakkında Türk hukuk tarihçileri arasında önemli tartışmalar yaşanmış^[65], örfi hukukun şeri hukuka aykırı olup olamayacağı konusunda farklı görüşler savunulmuştur^[66]. Türk hukuk tarihçileri arasında örfi hukuk ve şeri hukuk ilişkisi konusunda halen bir fikir birliğine varılamadığı dikkate alındığında, Osmanlı Devleti'nin bir din devleti olduğu yargısını desteklerken örfi hukuk-şeri hukuk ilişkisinden hareket etmemekte fayda vardır. Ancak örfi hukuk ve şeri hukukun yapı itibarıyla incelenmesi, din devleti niteliğinin ipuçlarının aranması bakımından önemlidir.

Osmanlı hukukunun şeri kaynakları, Kur'an, Sünnet, İcma ve Kıyasa dayanan ve fıkıh kitaplarında tevdim edilmiş olan normlar manzumesidir^[67]. Örfi hukuk kaynakları ise padişah emir ve fermanları ile oluşan kurallardır^[68].

Örfi hukuk ve şeri hukukun oluşum süreçleri farklıdır. Şeri hukuk kuralları, devletin müdahalesi ya da katkısı olmaksızın, müçtehit İslam hukukçularının içtihatlarıyla gelişirken, örfi hukuk ulul'emrin kendi idari bilgi ve tecrübelerinden

[60] Yurtseven, a.g.m., s. 1261.

[61] Okumuş, a.g.e., s. 41, 77, 136-137.

[62] Okumuş, a.g.e., s. 76.

[63] Okumuş, a.g.e., s. 75.

[64] Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, 9. baskı, İstanbul, Kubbealtı Yayınları, 2007, s. 193.

[65] Aydın, a.g.e., s. 65.

[66] Ayrıntılı bilgi için bkz. Cin, Akyılmaz, a.g.e., s. 87.

[67] Cin, Akyılmaz, a.g.e., s. 81.

[68] Aydın, a.g.e., s. 66.

yararlanarak koyduğu kurallarla gelişmiştir^[69]. Şeri hukuk, özel hukuka ilişkin konuları düzenlerken, kamu hukuku alanında etkisini aynı ölçüde göstermemiş, bu sebeple kamu hukuku alanında ayrıntılı düzenlemeler yapma gerekliliği doğmuştur^[70]. Osmanlı sınırlarının genişlemesi ve yeni toplumların İslamiyeti kabulü ile kamu zaruretleri ve iyi geleneklere uyma amacıyla devlet başkanları şeriata açıkça aykırı olmayan konularda kanun koyma yetkisi kazanmış; böylece yorumlanabilir ama değiştirilemez olan şeri hukuk kurallarının yanında ve onun açık bıraktığı alanlarda uygulanmak üzere örfi hukuk ortaya çıkmıştır^[71].

Örfi hukuk ve şeri hukuk ilişkisine dayanarak bir yargıya varmaktan kaçınmakla birlikte, Türk hukuk tarihçileri arasında bu ilişkiye dair yapılan yorumları değerlendirmek yararlı olacaktır. Örfi hukukun şeri hukukla çatışmamasına özen gösterildiği, her iki hukukun uyum içinde varlıklarını sürdürdükleri, örfi hukukun şeri hukuk hükümlerini ortadan kaldırmak ya da değiştirmek iddiasında olmadığı aksine şeri hukukça düzenlenmemiş alanlarda yine şeri hukuk tarafından verilen yetki çerçevesinde hüküm koyduğu, bazı hukuk tarihçileri tarafından vurgulanmaktadır^[72]. Bununla birlikte örfi hukukun zaman zaman şeri hukuka aykırı hükümler koyabildiğinin, bu hükümler konulurken de fetva alınarak ya da şeri hukukun verdiği bir yetkiye dayanılıyormuş gibi gösterilerek şeklen İslam hukukuna riayet edildiğinin de altı çizilmektedir^[73].

Padişahın, çıkardığı kanun, ferman veya kanunnameleri İslam hukukuna uygunmuş gibi göstermek için devlet içinde en nüfuzlu kişi olan Şeyhülislam'dan şeriata uygun olduğuna dair fetva aldığı görülmektedir^[74]. Padişahın tayin etmesiyle göreve başlayan şeyhülislam, bu makamı kazandıktan sonra çok önemli bir nüfuz ve kudrete sahip olur; ki bu kudret, gerektiğinde vereceği "Hal'i" fetvasıyla padişahın hükümdarlıktan azline ve katline kadar gider^[75]. Nitekim özellikle siyasi buhran dönemlerinde şeyhülislamın isyancıların yanında yer aldıkları, padişahın tahttan indirilmesine ve katline fetva verdikleri olaylar yaşanmıştır^[76]. 1648 yılında Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi ve ardından katlinde Şeyhülislam Abdürrahim Efendi önemli rol oynamış, Sultanın katli bizzat şeyhülislamın fetvasıyla gerçekleşmiştir. Şeyhülislam Abdürrahim Efendi'nin bu fetvasında, Sultan'ın tahttan indirilmesine gerekçe olarak, rüşvet alarak devlet memuriyetlerini uygun olmayan kimselere dağıtması ve ülkede karışıklığa neden olarak şeri hukuka aykırı davranması gösterilmiştir.

[69] Cin, Akyılmaz, a.g.e., s. 82.

[70] Aydın, a.g.e., s. 72.

[71] Cin, Akyılmaz, a.g.e., s. 82-83.

[72] Aydın, a.g.e., s. 73.

[73] Aydın, a.g.e., s. 76.

[74] Okumuş, a.g.e., s. 86-87.

[75] Başgil, a.g.e., s.194-195.

[76] Yurtseven, a.g.m., s. 1276.

Başgil, örfi hukuk kurallarının meşruiyet kaynağını bizzat Padişah'ın kendisinden değil, İslam hukukundan aldığını ve kural olarak örfi hukuk kurallarının şeri hukuk kurallarına aykırı olamayacağını ifade etmiştir^[77]. Yavuz Sultan Selim'in, Rumların İslam dinine geçmemeleri halinde İstanbul'u terk etmeleri yönündeki kararının, Şeyhülislam tarafından şeriata aykırı bulunması sebebiyle yerine getirilmemesi; örfi hukukun şeri hukuka aykırı olamayacağı kuralına bir örnektir.

Teorik olarak örfi hukukun şeri hukuka uygunluğu zorunlu ise de uygulamada aksi yönde çok sayıda örneğe de rastlamak mümkündür. Şeri hukuk ve örfi hukuk arasında uyumun sağlanması amacıyla şeri hukukun ayrıntılı düzenlemeler getirdiği alanlarda örfi kurallar koymaktan imtina edildiyse de örfi düzenlemelerin şeri hukuka uygun olduğunu söylemek her zaman mümkün değildir^[78]. Şeklen örfi hukukun şeri hukuka uygunluğuna özen gösterildiyse de çok sayıda aykırılıklara rastlanmaktadır. Özellikle vergi ve ceza hukuku alanlarındaki bazı düzenlemeler, kardeş katline izin veren düzenleme ve belli bir dönemden itibaren miras taksiminde konan örfi düzenlemeler şeri hukukla çelişmektedir^[79]. Bu örneklerden hareketle Cin ve Akyılmaz'a göre örfi hukuku şeri hukukun bir parçası ya da uzantısı olarak görmek güçtür^[80].

Örfi hukukun şeri hukuktan ayrı ve bağımsız olduğu ya da örfi hukukun şeri hukukun bir uzantısı olduğu yönündeki her iki önerme de, aslen Osmanlı Devleti'nin bir din devleti olduğu yargısını destekler niteliktedir. Zira bizatihi şeri hukukun varlığı, -örfi hukuk, şeri hukuka uygun olsun ya da olmasın- hukuk kurallarının din kurallarıyla iç içe geçtiği bir sistemi işaret eder ki bu veri Osmanlı Devleti'nin bir din devleti olduğu yargısını destekler niteliktedir.

[77] Başgil, a.g.e., s. 194.

[78] Cin, Akyılmaz, a.g.e., s. 88.

[79] Cin, Akyılmaz, a.g.e., s. 88-89.

[80] Cin, Akyılmaz, a.g.e., s. 89.

SONUÇ

Çalışmada, klasik dönem Osmanlı Devleti'nde din-devlet ilişkileri; laiklik, sekülerizm, teokrasi ve din devleti sistemleri kapsamında incelenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde din-devlet ilişkileri, laiklik ve sekülerizm kapsamında incelendiğinde; bazı kurucu unsurlarının Osmanlı devlet sisteminde bulunmadığı görülmektedir. Şöyle ki, laikliğin kurucu unsurları olarak kabul edilen, devletin meşruiyet kaynağını dinde bulmaması, devletin resmi bir dininin olmaması, devletin bütün dinler karşısında tarafsız olması, devletin bütün din mensuplarına eşit yaklaşması, hukuk kurallarının kaynağını dinden almaması, din kurumları ile devlet kurumlarının birbirinden ayrılmış olması unsurlarına aykırı kabul ve uygulamaların Osmanlı Devleti'nde benimsendiği görülür. Sekülerizmin kurucu unsurları olarak kabul edilen eşitlik ve adalet ilkeleri dikkate alınarak bir değerlendirme yapıldığında ise Osmanlı Devleti'nde müslümanlar ve gayrimüslimler açısından eşitlik ve adaletin tam anlamıyla tesis edilmediği, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin seküler bir devlet olmadığı sonucuna varılır. Osmanlı devletinde tüm inançlara yönelik hoşgörü anlayışı hakimdir. Ancak hoşgörü hak ve özgürlük güvencelerinden yoksundur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde tüm inanç mensuplarına eşit hakların tanınmadığını vurgulamak gerekir.

Osmanlı Devleti'nin teokratik bir devlet olduğunu söylemek de mümkün değildir. Zira teokratik devlette, dini iktidar egemenliğin tek sahibidir. Devlet, egemenliği ruhban sınıfından meydana gelen bir komisyon tarafından kullanılır. Osmanlı Devleti'nde ise devlet ile din ya da siyaset ile İslam birbiriyle iç içe geçmişse de bu sistem Osmanlı Devleti'nin bir teokratik şeriat devleti olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Zira Osmanlı Devleti'nde din adamları siyaset ve devlet yönetimine dâhil edilmemekte, dini otoritenin verdiği fetvalar siyasi iktidarı bağlayıcı bir nitelik arz etmemektedir.

Osmanlı Devleti'nin en yakın olduğu sistem, din devleti sistemidir. Zira Osmanlı Devleti, beylik olarak ilk kurulduğu dönemden Tanzimat Fermanının ilanına kadar geçen süre içinde, meşruiyetini İslam dininden almıştır. Osmanlı Devleti'nin İslam hukukuyla iç içe geçmiş bir devlet anlayışına sahip olması ve hukuk kurallarının oluşmasında İslam dininin etkinliği, varılan yargıyı desteklemektedir.

KAYNAKÇA

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali; KÖKER, Levent; Tanrı Devletten-Kral Devlete, 5. baskı, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları, 2008.

ANADOL, Cemal; Türkiye'de Din ve Vicdan Hürriyeti, İstanbul, Burak Yayınevi, 1998.

AKGÜNDÜZ, Ahmet; Belgeler Gerçekleri Konuşuyor I, 1. baskı, İzmir, Nil Yayınları, 1989.

AKYILMAZ, Gül; "Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü", Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi, 20 Nisan 2002, Tebliğ, Erişim: [ARMAĞAN, Servet; Din – Vicdan Hürriyeti ve Laiklik \(Teori – Pratik\), İstanbul, İnsan Yayınları, 2003.](http://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=0CFYQFjAD&url=http%3A%2F%2Fxa.yimg.com%2Fkq%2Fgroups%2F23325622%2F959697528%2Fname%2FG%25C3%25BC&ei=Wzq0T6XdAs704QSF68yfdg&usq=AFQjCNFaoZqKWv4jhStpwlxMU52shEcVgg&sig2=rKUQqqxzHPV8gy6ncphJcw, 01.04.20012.</p>
</div>
<div data-bbox=)

ARSLAN, Zühtü; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Din Özgürlüğü, Ankara, Avrupa Komisyonu Liberal Düşünce Topluluğu, 2005.

AYDIN, Akif; "İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti ", İnsan Hakları, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Şehir Belediyesi Hukuk Müşavirliği ve Hukuki Araştırmalar Derneği İstanbul Şubesi, 1995, s. 129-135.

BAŞGİL, Ali Fuat; Din ve Laiklik, 9. baskı, İstanbul, Kubbealtı Yayınları, 2007.

CİN, Turgay; Yunanistan'daki Müslüman Türk Azınlığın Din ve Vicdan Özgürlüğü, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2003.

CİN, Halil; AKYILMAZ, Gül; Türk Hukuk Tarihi, 3. baskı, Konya, Sayram Yayınları, 2009.

DEMİR, Hande Seher; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında Türkiye'de Din ve Vicdan Özgürlüğü, Ankara, Adalet Yayınevi, 2011.

ERDOĞAN, Mustafa; Demokrasi Laiklik, Resmi İdeoloji, 2. baskı, Ankara, Liberte Yayınları, 2000.

ERYILMAZ, Bilal; Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tab'anın Yönetimi, İstanbul, Risale Yayınları, 1990.

GÖZLER, Kemal; Türk Anayasa Hukuku Dersleri, 9. baskı, Bursa, Ekin Basın Dağıtım, 2012.

HAFİZOĞULLARI, Zeki; Laiklik İnanç Düşünce ve İfade Hürriyeti, Ankara, US-A Yayıncılık, 1997.

KAPANİ, Münci; Kamu Hürriyetleri, 7. baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 1993.

KARPAT, Kemal H.; Osmanlıdan Günümüze Elitler ve Din, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.

KONAN, Belkıs; "İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devletine Bakış", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, y. 2011, c. 15, sa. 4, s. 253-288, Erişim: [KONAN, Belkıs; "Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonlar Çerçevesinde Yabancıların Din ve Vicdan Özgürlüğü", AÜHF, y. 2008, c. 57, sa. 1, s. 167-182; Erişim: \[NİYAZİ, Mehmet; Türk Devlet Felsefesi, 8. baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2011.\]\(http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-2008-57-01/AUHF-2008-57-01-konan.pdf, 01.04.2012.</p>
</div>
<div data-bbox=\)](http://www.hukuk.gazi.edu.tr/editor/dergi/15_4_8.pdf, 01.04.2012.</p>
</div>
<div data-bbox=)

OKUMUŞ, Ejder; Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkisi, Ankara, Lotus Yayınevi, 2005.

ÖKTEM, Niyazi; "Din-İnanç Özgürlüğü ve Site", Doğu Batı, sa. 21, Kasım 2002, s. 209-222.

ÖNER, Necati; "Hürriyetlerin Sınırı", Aydınlar Ocağı, sa. 5, Ocak-Nisan, 1996.

ÖZBUDUN, Ergun; Türk Anayasa Hukuku, 9. baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 2008.

ÖZEK, Çetin; Devlet ve Din, İstanbul, Ada Yayınları, 1983.

TANÖR, Bülent; Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu (Hukuk-Ötesi Boyutlar), BDS Yayınları, 1991.

TANÖR, Bülent; "İnanç ve Din Özgürlüğü", İnsan Hakları, 1. baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Aralık 2000, s. 98-105.

TOKER, Yalçın; Türkiye'de Din ve Vicdan Hürriyeti, İstanbul, Türkiye Millî Kültür Vakfı, 1993.

ÜÇÖK, Coşkun; MUMCU, Ahmet; Türk Hukuk Tarihi, 6. baskı, Ankara, Savaş Yayınları.

YURTSEVEN, Yılmaz; "Osmanlı Klasik Döneminde İdeoloji, Din ve Siyasi Meşruiyet Üzerine Kısa Bir Değerlendirme", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. XI, y. 2007, sa. 1-2, s. 1255-1283, Erişim: http://www.hukuk.gazi.edu.tr/editor/dergi/yilmaz_yurtseven_50.pdf, 01.04.2012.